

DEUİFD Türk Kültürünü Mayalayanlar Özel Sayısı / 2021, ss. 641-661.

YAŞAM AKIŞI SOSYOLOJİSİ AÇISINDAN HACI BEKTÂŞ VELÎ'NİN İNSANA VE HAYATA BAKIŞI*

Nilüfer ÖZCAN DEMİR**

ÖZ

Yaşam akışı sosyolojisinin temel amacı, insanın hayatını ve onun geçirdiği aşamaları anlamak ve açıklamaya çalışmaktır. Hayat aslında her biri farklı basamaklardan geçerek yürüdüğümüz, insanlar arasındaki etkileşim süreçlerini de içeren, hayatın içinde diğerlerini etkilediğimiz ve onlardan etkilediğimiz bir sosyalizasyon sürecidir. Konu itibarıyla yaşamın aşamaları interdisipliner bir alan olmakla birlikte, yaşam akışı sosyolojisi, sosyalizasyon ve mesleki sosyalizasyon, benlik saygısı, toplumsal değerler, kimlik, eğitim, sosyal statü ve roller vb. gibi pek çok sosyolojik konuya yönelmektedir. Hayatın evrelerine bakıldığında, temel olarak çocukluk, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık aşamalarından oluştuğu görülmektedir. Her aşamanın da kendi içinde alt basamakları bulunmaktadır. Bu açıdan incelediğimiz Hacı Bektâş-ı Velî'nin tüm düşünce ve öğretilerinde, insanın temel vazifesi, daima ileriye doğru ilerlemek, daima iyiyi ve doğruyu aramak, gelişip olgunlaşmaktır. Bu tıpkı suyun akışı gibidir, çeşmeden akan su hayata doğmakta, döküldüğü toprakta can bularak olgunlaşmakta, elde ettiği tüm deneyimleri ile olgunluk, genişlik ve derinlik kazanmaktadır. Hacı Bektâş-ı Velî, tasavvufi bakışına bağlı olarak insanın gelişimi ve olgunlaşma evrelerini incelerken, hayatın içindeki insana odaklanır, onun en nihai amacı Tanrıya ulaşım onda kaybolmak olsa da insan, toplumsal hayatta bir role ve yere sahiptir. Sorumluluklarını bilmesi ve ona göre davranması ile gelişmesi ve olgunlaşması mümkün olacaktır. Yeryüzündeki hayatı bir okul gibi gören Hz. Hünkâr, onu dört aşamalı dört dereceli bir öğrenim sistemi olarak ele alır, her aşama bir önceki ile bağlantılı bir sonraki ile süreklilik gösterir. Bu okulda sürekli ve

* Yazar; çalışmanın hazırlanması esnasında bilimsel ve etik ilkelere uyulduğunu ve yararlanılan tüm kaynakların kaynakçada belirtildiğini, çalışmanın maddi açıdan fonlanmadığını, çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedir.

** Doç. Dr. Nilüfer Özcan Demir, Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İzmir, Türkiye, nilufer.ozcandemir@deu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0626-6251>

Makalenin Hakemlere Gönderiliş Tarihi : 06/12/2021

Makalenin Hakemlerden Geliş Tarihi : 13/12/2021

sürdürülebilir bir eğitimden geçen insan, en nihai noktada olgunlaşarak gönül yüceliğine ulaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yaşam Akışı Sosyolojisi, Hacı Bektâş-ı Velî, Değerler

HAJI BEKTASH VELİ'S VIEW OF PEOPLE AND LIFE IN TERMS OF SOCIOLOGY OF THE LIFE COURSE

ABSTRACT

The main purpose of the sociology of the life course is to understand and explain the life of man and the stages he has gone through. Life is actually a process of socialization in which we walk through different steps, including the processes of interaction between people, affecting and affecting others in life. Although the stages of life are an interdisciplinary field, they focus on many sociological issues such as sociology of the life course, socialization and professional socialization, self-esteem, values, identity, social status, etc. When we look at the stages of life, it is seen that it consists mainly of childhood, youth, adulthood and old age stages. In all the thoughts and teachings of Hacı Bektas Velî, which we examined in this respect, the main task of man is always to move forward, always to seek good and truth, to develop and mature. Hacı Bektas Velî, while examining the stages of development and maturation of man depending on his vision, focuses on the person in life, although his ultimate goal is to reach out to God and get lost in him, but man has a role and place in social life. Seeing life on earth as a school, Hunkar treats it as a four-stage four-degree learning system, each stage continuing with the next one connected to the previous one. The person who undergoes a continuous and sustainable education in this school matures at the ultimate point and reaches the greatness of the heart.

Keywords: Sociology of The Life Course, Hacı Bektash Veli, Values

GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı, yaşam akışı sosyolojisi ve dayandığı temel kuram olan psikososyal kuram ve kuramın temsilcisi Erik Erikson'un "insanın sekiz gelişim evresi" üzerine gerçekleştirdiği açıklamalar ile Hacı Bektâş-ı Velî'nin Makâlât isimli eserinde hayatın aşamaları olarak adlandırdığı, şariat, tarikat, marifet ve hakikat kapıları ve bu kapılardan geçen bireylerin temel özelliklerini ilişkilendirmek, bir eylem insanı olarak tanımlayabileceğimiz Hacı Bektâş-ı Velî'nin, insan olma yolunun yolcularına önerilerinin, izini sürerek, gerçek, doğru, iyi, güzel insan olmanın aşamalarını bilimsel anlamda değerlendirmektir.

Gelişim bilimi, inceleme alanı açısından çok disiplinlidir. Sosyoloji, antropoloji, psikoloji, tıp ve sinir bilimi alanları bu konu ile yakından ilgilenmektedir. Bağlamsal bir özellik gösteren gelişim sosyolojik anlamda, sosyalizasyon araçları olarak geçen, ailelerin, eğitim kurumlarının, arkadaş gruplarının ve daha geniş ölçekte ise şehirlerin, ülkelerin ve onların tüm sosyokültürel, ekonomik ve tarihsel süreçlerinin etkisi altındadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde gelişim kültürün ve onunla etkileşim içinde bulunan bireyin ortak ürünüdür.

Gelişim çok katmanlı ve çok yönlü olma özelliğine de sahiptir. Birey yaşamının her anında değişmekte ve içinde olduğu yapı ile etkileşim halinde onu da değiştirmektedir. Biyolojik, bilişsel ve sosyoduygusal katmanlara sahip olan gelişim, bu katmanlar arasında genişler ya da daralır, bazı durumlarda yeni bileşenler eklenir ya da daha öncekiler çıkar. Bu durum gelişimin esneklik kapasitesinin de göstergesidir. Esneklik ise değişimin göstergesidir. Gelişim kültürel, psikolojik, sosyolojik, biyolojik bir yapı içinde bireyin ortak eseridir. Birey kültürü biçimlendirir aynı zamanda yine aynı birey içinde bulunduğu kültür ve edindiği deneyimlerle biçimlenir. Bu etkileşim süreklilik taşır.¹

Gelişim üzerine çalışan sosyologlar için gelişim sürecinde toplumsal etkileşim kavramı kilit öneme sahiptir. Bu konuda çalışan C. Cooley, bireyin kendisine ilişkin duygularının diğerleriyle etkileşimleri sonucunda geliştiğini ifade ederken, H. Mead, genelleştirilmiş öteki kavramını kullanarak, gelişimde diğerlerinin birey üzerindeki rolünü vurgulamaktadır. Daha çağdaş sosyologlardan E. Goffman ise, gelişim sürecinde bireyin benliğinin, diğerlerine kendisiyle ilgili olarak iletildiği izlenimler yoluyla geliştiğini ifade etmektedir.

YÖNTEM

Çalışmada nitel verilerin derinlemesine incelenmesine olanak sağlayan ve bütüncül bir bakışla analiz imkânı veren, nitel araştırma modeli seçilmiştir. Çalışmada kullanılacak olgular hakkında bilgi veren materyallerin analizi, bu yöntemin temelini oluşturmaktadır. Veriler, Hacı

¹ Melike Sayıl, "Yaşam Boyu Bakış Açısı", *Yaşam Boyu Gelişim*, thk.Galip Yüksel, (Ankara: Nobel Yay., 2019; 4-48. Sayıl, "Yaşam Boyu Bakış Açısı", 8.

Bektâş-ı Velî'nin eseri olan Makâlât adlı çalışmasından yola çıkarak, doküman incelemesi ile ele alınmıştır.

Çalışmada doküman incelemesi ile sağlanan veriler üzerinden, içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Genel olarak içerik analizi yöntemiyle, çalışma sonucu elde edilen verileri açıklamakta kullanılacak kavram ve ilişkilere ulaşmak hedeflenir. Böylece birbirine benzeyen belirli kavramlar kategorileştirilerek temalar çerçevesinde bir araya getirilir ve yorumlanır.²

Tablo 1. Bulgular Sonucunda Ulaşılan Kategori ve Temalar

Kategori	Temalar
Yaşam Akışı	1. Evre: Çocukluk/Şeriat
	2. Evre: Gençlik/Tarikat
	3. Evre: Yetişkinlik/Marifet
	4. Evre: Bilgelik/Hakikat

YAŞAM AKIŞI SOSYOLOJİSİ

Yaşam akışı, bireyin içinde bulunduğu konumların tamamı olarak ifade edilebilir. Yaşamın içinde birey birden fazla konuma ve onunla ilişkili birden çok role sahiptir. Her toplumsal konum bir diğer ifadeyle statü birbirini ardışık olarak takip eder. Statü bireyin yaşam evresinde nerede bulunduğu bir göstergesidir. Hayatın akışı içinde bireyin bir evreden diğerine geçişi, bireysel pozisyonunun değişikliğini de beraberinde getirir.

Yaşam akışı sosyolojisine göre birey, yaşamında belirli evrelerden geçerek gelişim gösterir. Dolayısıyla, bireyin gelişim dönemlerinde ilerledikçe doğuştan getirdiği biyolojik özellikleri, sosyal çevre ile de etkileşime girerek onun benliğini oluşturur. Gelişimsel konuların

² Ali Yıldırım-Hasan, Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018), 242

değerlendirilmesinde farklı kuramlar bulunmaktadır. Bunlar psikanalitik, bilişsel, davranışsal, sosyo-bilişsel ve ekolojik kuramlar olarak adlandırılır.

Çalışmamızın konusunu oluşturan yaşam akışı sosyolojisinin temeli, Erik Erikson'un (1902-1984) Psiko-sosyal kuramına dayalıdır. Kuram, psikososyal gelişim dönemlerini sırasıyla, bebeklik dönemi (0-1 yaş); Güvene karşı güvensizlik, ilk çocukluk dönemi (2-3 yaş): Özerkliğe karşı utanç ve kuşku, oyun çağı dönemi (4-6 yaş); girişimciliğe karşı suçluluk hissetme, okul çağı dönemi (7-11 yaş); yeterlilik hissine karşı aşağılık duygusu, ergenlik dönemi; ego kimliğine karşı rol karmaşası hissetme, genç yetişkinlik dönemi; yakınlığa karşı uzaklık hissi, yetişkinlik dönemi; üreticiliğe karşı durgunluk ve olgunluk dönemi; ego bütünleşimine karşı umutsuzluk olarak sınıflandırmaktadır.

Erikson'a göre³, organize deneyim ve kabul edilebilir planlamaların merkezi olan ego hem içgüdülerin karmaşası hem de grup davranışlarının özündeki düzensizlikler tarafından yaşam içinde tehlikeye atılır. Birey hayatın her aşamasında bu süreçten geçerek gelişim gösterir. Erikson, bireyin gelişimini biyolojik değişkenler, toplumsal-çevresel etkiler ve ego süreci olarak belirtilen kişisel deneyimler olmak üzere üç değişken arasındaki ilişki olarak görür. Gelişim dönemlerinde yaşanan tüm karmaşalar da bireyin kişiliğine bir iz bırakır ve ona yeni bir özellik kazandırır. Böylelikle kişilik güçlenir.⁴

³ Erik, Erikson, Identity, Youth and Crises. (New York: W.W. Norton and Company, 1968), 46.

⁴ Münire Erden-Yasemin Akman, Eğitim Psikolojisi: Gelişim, Öğrenme, Öğretme. (Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2008), 84.

Tablo 2. Erikson'un Psiko-sosyal Gelişim Dönemleri Aşamalı Oluşum Çizelgesi

EVRELER	1.Umut	2.İrade Gücü	3.Amaç	4.Yeterlik	5.Sadakat	6.Sevgi	7.Bakım Verme	8.Bilgelik
1	GÜVEN X GÜVENSİZLİK							
2		ÖZERKLİK X KUŞKU VE UTANÇ			Kendi Olma İradesi X Kendinden Kuşku			
3			GİRİŞİM X SUÇLULUK		Rolleri Sezinleme X Rol Ketlemesi			
4				ÇALIŞMA X AŞAĞILIK DUYGUSU	Görev Belirleme X İşe Yaramama Duygusu			
5	Zamanı Kavrama X Zaman Kargaşası	Kendinden Eminlik X Kendi Hakkında Düşünme	Rol Deneme X Rol Saplanma	Çömezlik X Çalışma Felci	KİMLİK X KİMLİK KARMAŞASI	Cinsel Kutuplaşma X Cinsel Karmaşa	Önderlik ve Yandaşlık X Otorite Karmaşası	İdeolojiye Bağlanma X Değerler Karmaşası
6						YAKINLIK X YALITILMIŞLIK		
7							ÜRETKENLİK X DURGUNLUK	
8								BÜTÜNLÜK X UMUTSUZLUK

Evreler: 1: Oral Dönem (bebeklik) 2: Anal Dönem (yürümeye başlama) 3: Fallik Dönem (erken çocukluk) 4: Gizlilik Dönemi (ilkokul çağı) 5: Ergenlik ve Gençlik 6: Genç Erişkinlik 7: Erişkinlik 8: Yaşlılık⁵

⁵ Ferhan, Dereboy, "Kimlik Bocalaması: Anlamak, Tanımak, Ele Almak. (Malatya: Özmert Ofset, 1993), 108-109.

Erikson'a göre birey, birbiri ardına gelen ve her birinde bir kriz durumunun ortaya çıktığı sekiz psiko-sosyal gelişim aşamasından geçmektedir. Erikson'un "İnsanın Sekiz Evresi" kitabında belirttiği dönemlerin her evresinde benlik, belli birtakım gelişmeleri tamamlamakta, sorunları çözmekte ve o evreye özgü bir psiko-sosyal bunalımı atlattır. Evrelerin aldığı isimler, benliğin o evrede geçirdiği bireye özgü sosyo-psikolojik karmaşaya verilen addan oluşmaktadır. Her evrede benliğin karşılaştığı bir olumlu benlik ögesi bir de bunun karşıtı olan olumsuz benlik ögesi bulunmaktadır. Hayatın içinde elde ettiği deneyimlerle birey, yaşamda ortaya çıkan her bir krizi başarılı bir biçimde çözümlendiğinde, o evrenin kendine özgü görevlerini gerçekleştirmiş olur ve böylelikle bir sonraki aşamaya geçer.⁶

Yaşam akışı sosyolojisine göre, bireyin yaşamı, içinde bulunduğu kültürün etrafında şekillenen tarihsel bir yapı ile ilişkilidir, bu durum kısaca coğrafya kaderdir sözü ile eşleştirilse de kültürel anlamdaki tüm ilişkileri kapsadığı için aslında durum coğrafya olarak belirlenen yerin de çok ötesinde tarihsel içerikli bir anlam taşımaktadır. Bireyin şimdiki zaman içindeki tüm ilişkileri, onun geçmişte kurduğu ilişkiler ile içinde olduğu toplumsal yapıların bir sonucudur. Her tarihsel aşama kendinden önceki aşamanın bir sonucu, kendinden sonra gelen aşamanın da sebebidir. Sosyolojik anlamda gerek bireysel gerekse toplumsal olayları ve nedenlerini, sosyolojinin bütünleştirici bakış açısı ile değerlendirdiğimizde⁷, tarihsel anlamda, zamanın bireylerin yaşamlarının üzerinde nasıl etkili olduğunu ve onların yaşamlarını nasıl kurgulayacağını belirlediğini görmekteyiz.

Tarihsel süreç içinde bireyler içinde buldukları toplumsal yapıların çerçevesi dahilinde kendi seçimleri ve deneyimlerine bağlı olarak kendilerini ve hayatlarını inşa ederler. Yaşam akışı sosyolojisine göre, yaşam bireysel seçimlerin bir sonucudur. Örneğin geleneksel ve modern toplumsal yapılar üzerinden konuyu değerlendirdiğimizde, geleneksel yapının bireysel seçimleri belirli ölçülerde nasıl kısıtladığını, kapalı ilişki modellerine nasıl işlerlik kazandırdığını, modern yapıların ise bizatihi

⁶ Erik, Erikson, Identity, Youth and Crises. (New York: W.W. Norton and Company, 1968), 247.

⁷ Barlas, Tolan, Toplum Bilimlerine Giriş, (Ankara: Adım Yay., 1996), 199.

örgütsel yapısının tipik özellikleri sebebiyle uyguladıkları açık ilişki modellerini, bireysel seçimlerde daha farklı seçenekler sunduğunu görmekteyiz.⁸ Birey her ne kadar içinde bulunduğu toplumsal model ile etkileşim içinde olsa da girdiği deneyimlerde seçimlerini belirlemede bireysel nitelikleri de önemli rol oynamaktadır.

Yaşam akışı sosyolojisine göre, birey, sosyal bir varlıktır ve içinde bulunduğu toplumsal çevre ile kurduğu ilişkiler sayesinde kendini inşa eder. Bu süreç boyunca, birey yaşamını kolaylaştıracak davranış modlarını kazanırken, çevresine uyum sağlamakta, duygu, düşünce ve davranışları ile hem başkalarından etkilenmekte hem de etkilemektedir. Bu etkileşim süreci sosyolojik literatürde, sosyalizasyon olarak adlandırılmaktadır. Sosyalizasyon birikimli bir süreçtir, karşılıklı etkileşim sürecidir, bu süreçte birey kişiliğini oluşturur, formal ve informal değerlerin aktarımı da bu süreç içinde gerçekleşir. Sosyalizasyon tüm topluma aktarılır, yapısı gereği genel bir özellik taşır ve bu aktarımda sosyalizasyon araçları olarak adlandırılan, aile, arkadaş grubu, eğitim kurumları ve kitle iletişim araçları rol oynamaktadır.⁹ Örneğin bu sosyalizasyon araçlarından, aile bireyin kişiliğini şekillendiren ilk yapı iken, okul formal bilgilerin aktarıldığı en önemli bir diğer yapıdır.

YAŞAM AKIŞI SOSYOLOJİSİ AÇISINDAN HACI BEKTÂŞ-I VELÎ'NİN İNSANA VE HAYATA BAKIŞI

Hacı Bektaş-ı Velî'nin hayatı hakkında kesin bilgiler olmamakla birlikte 1209 yılında Horasan'da doğduğu ve 1271 yılında Kırşehir'e bağlı Sulucakaraöyük'te vefat ettiği bilinmektedir. Çalışmamıza konu olan kelime anlamıyla "Makaleler" demek olan Makâlât isimli eser, Arapça yazılmış bir metinden oluşmakta ve Hacı Bektaş-ı Velî'ye ait olduğu yönünde görüş birliği bulunmaktadır. Çalışma tasavvuftaki dört kapı ve kırk makam üzerine yazılmış en önemli eser olarak kabul edilmektedir.

Yaşam akışı sosyolojisi açısından, yaşamın evrelerden oluştuğu kabulünü, Hacı Bektaş-ı Velî'nin Makâlât isimli eserinden yola çıkarak ele

⁸ Mehmet, Aysoy, Geleneksel Sonrası Toplum Üzerine. (İstanbul: Açı Kitaplar, 2003), 30-60

⁹ Nilüfer, Demir, Birey, Toplum, Bilim: Sosyoloji Temel Kavramlar. (Ankara: Turhan Kitabevi, 2019), 61-64.

aldığımızda, eserin ilk bölümünde, Hacı Bektâş-ı Velî'nin insanın temel yapısının çözümüne odaklandığı tespit edilmektedir.

Tasavvufi geleneğin temel kabullerinden olan hayatın başlıca dört unsurdan oluştuğu fikri Hacı Bektâş-ı Velî'nin de düşüncelerine yansımaktadır. Bunlar, hava, toprak, su ve ateştir. Bu temel kabule ilaveten Hz. Hünkâr'a¹⁰ göre, bireyler, eğitim, öğretim, bilgi, görgü, ahlak ile olgunlaşma aşamalarından geçerler.

“ Hak Subhane ve Taala Adem oğullarını dört dürlü nesneden yarattı ve hem dört bölük kaldı. Ve hem dört bölüğün dahi dört dürtü taatleri vardır. Dört dürlü arzuları ve dört dürtü balleri vardır. Pes, edekkim dört dürlü nesneden yarattı. Evvel, topraktan; ikincisi, sudan; üçüncüsü oddan; dördüncüsü yelden. Ve dört gürubkîm vardır, yani dört bölük kaldı”.

Bektaşilikteki dört kapının da özünü oluşturan bu dört ana unsurun tasavvufi anlayışta aynı zamanda insanın mayasında farklı oranlarda kendini gösterdiği kabul edilir. Kiminde toprak elementi taşıdığı anlam itibarıyla daha çok kiminde de ateş elementi taşıdığı anlam itibarıyla daha çoktur. Bu anlayış sadece tasavvufta değil örneğin Budist felsefede de kabul gören bir anlayıştır. Örneğin Ayurvedik tedavinin ana unsuru olarak, kişilerin öncelikle ağırlıklı olan elementlerinin tespiti yapılmakta ve bu daha sonra bireysel şifa için kullanılmaktadır. Konumuz itibarıyla, Hacı Bektâş-ı Velî'nin düşüncelerine döndüğümüzde, Hz. Hünkâr örneğin toprağın teslimiyet ve rızayı gösterdiğini, bu yüzden daha ileride göreceğimiz gibi muhibin de toprak gibi teslimiyet ve rıza içinde olması gerektiğini belirtmektedir. Hacı Bektâş-ı Velî, ilme, bilgiye, bireysel olgunluğa çok büyük değer verir. Birey bu olgunluğa erişirken aynı zamanda dört farklı gelişimsel evreden geçmektedir. Bu evreler; dört kapı, şeriat, tarikat, marifet ve hakikat kapıları olarak ifade edilmektedir ve her kapının temsilcisi olan bireylerin, sahip oldukları nitelikleri gösteren elementleri arasında da farklılıklar bulunmaktadır.

İlk Evre:

Yaşam akışı sosyolojisi açısından; çocukluk ve ergenlik evresi olarak nitelendirilebileceğimiz bu evrede, (bkz. Tablo2; 3. ve 4. Evreler)

¹⁰ Hacı Bektâş-ı Velî, Makâlât, thk. Esat Coşan, (Ankara:T.C.Kültür Bakanlığı, 1990), 25.

çocuk okul çağına girmiştir. Formal, resmi bilgi ve toplumsal değerlerin aktarıldığı okulda, onun gelişimi için en çok kendini tanınmasına ve yeteneklerinin farkına varmasına yardımcı olunmalıdır. Becerisinin olduğu alanlarda çalışmalarının desteklenmesiyle, çocuğun başarı duygusunu tatması sağlanır. Çocuklar bu evrede çevresindeki şeylerin nasıl yapıldığı ve nasıl işlediğine dair meraklıdır. Dolayısıyla okulda çocuğu bir şeyler yapmaya, yaratmaya teşvik etmek gerekir. Aksi takdirde başarı duygusu gelişmeyecek ve çocukta değersizlik duygusu ortaya çıkacaktır. Bu dönemde çocuk sosyal bir ortama giriş yapar. Artık hayatında sadece ailesi yoktur. Okul evinde örneğin aşığılayıcı hareketlerle karşılaşan bir çocuk için çok büyük bir şanstır, okulda öğretmenin yardımıyla kendisinin yeniden yaratıcılığını kazanıp başarılı olabileceğini görebilir.¹¹ Bu dönemde artık çocuğun kişilik gelişiminde sadece anne ve babası değil diğer yetişkinler de etkilidir.

Ergenlik dönemi ise çocukluktan yetişkinliğe geçiş dönemidir ve ergenlik döneminde en önemli öge, kimlik kazanmaktır. Bu dönemden çocuk ya kimliğini kazanarak çıkar ya da kimlik karmaşası ile çıkar. Ergen bu dönemde bir kimlik arayışına girer ancak bir kimlik duygusunun tam olarak kazanılması gerekmez. Dolayısıyla bu dönemin temel sorunu kimlik bocalamasıdır. Bu bocalamanın sebepleri arasında, düşünce sistemindeki değişiklikler, cinsel rollerdeki değişmeler, meslek seçimine yönelme gibi sebepler sayılabilir. Ergenlikte sıklıkla ben merkezci düşünce yapısı ortaya çıkmaktadır. Ergenler için önemli olan daima kendi düşünceleridir. Ergenler bu dönemde kendilerini çok fazla eleştirirler ve başkaları tarafından da eleştirildiklerini düşünürler. Herkesin, onların nasıl görüldüğüne önem verdiğine inanırlar. Bu dönem fazlasıyla yaşanan çelişki dönemidir. Hem başkalarının düşüncelerine önem verirler hem de en doğruyu kendilerinin bildiğini düşünüp, kendilerini herkesten daha akıllı görürler.

Ayrıca bu dönemde kendilerine bir de rol model edinirler. Çevrelerindeki sevdikleri ve güvendikleri bir kişiye benzemek isterler,

¹¹ David, Elkind, "Erik Erikson: İnsanda Gelişimin Sekiz Evresi", trc. Ali Dönmez, Dialogue, (1, 1978): 3-33. Elkind, "Erik Erikson: İnsanda Gelişimin Sekiz Evresi", 3.

onun gibi olmaya çalışırlar.¹² Ergenlik döneminde fiziksel olarak da bazı değişimler yaşanır. Bedende erkek ve dişi özellikleri belirginleşir ve bununla birlikte de ergenler kendilerine uygun bir rol benimsemeye çalışırlar. Burada toplumun etkisi oldukça büyüktür.

Hız. Hünkârın Makâlât adlı eserinde, yaşamın ilk evresi olarak ifade ettiği bu evrede, evvel bölük abitlerdir, bunlar şeriat kavmidir diyerek, toplumsal ilişkilerin oluşturulması, gerekli düzenin tesisi için karşımıza çıkan ilk aşama, ilk öğrenim kurumunun Makâlât'ta, şeriat adını aldığı görülmektedir. Hayatın okulla başlayan bu ilk evresinde birey, bu kapıdan geçerek, toplumsal ilişkileri, doğruyu, güzeli, ahlaklı olmayı, uygun ve temiz olanı yanlıştan, kötüden, zararlıdan ayırmayı öğrenmektedir. Toplumsal ilişkilerin de temel değerleri olan bu özelliklerden nasibini almamış olmakla, evrenin diğer aşamalarına yani diğer kapılara geçmek mümkün olamamaktadır. Bu nedenle bazıları bu kapıda takılıp kalmaktadırlar.

Sağlam bilgi ancak formal olarak okulda öğrenilen bilgidir. Bu bilginin paylaşılması ve yayılması için okullara ve öğretmenlere ihtiyaç bulunmaktadır. Hız.Pir'e göre, ilkokul bilginin paylaşılmasının ilk aşamasıdır. Sağlamlık, doğruluk, köklü bir düzen için sürdürülebilirlik gereklidir. Bunun da gerçekleştirileceği yer okuldur. Hacı Bektâş-ı Velî için bu bağlamda bilginin alınması ve olgunlaşmanın gerçekleşmesi için bu evreden yani okuldan geçmek gereklidir. Bu açıdan konuyu değerlendirdiğimizde, ilk evre şeriat kademesidir. Şeriat aynı zamanda insanın dört unsurundan biri olan hava'ya karşılık gelmektedir. Hava temizleyici, harekete geçirici bir güçtür. Örneğin rüzgâr olmasa saman buğdaydan ayrılmaz. Buğday, besleyici gücünü samandan ayrılarak kazanır.

Yine rüzgâr olmasa kötü kokular bir yerde giderek ağırlaşır ve orayı dayanılmaz kılar. Hız. Hünkâr bu nedenle Makâlât'ta özellikle havanın hareketli halini ifade eden rüzgar kelimesini kullanmış ve rüzgarı kendi düşünce ve idealizminin temelini oluşturan, sürekli gelişme ve

¹² Münire Erden ve Yasemin Akman, Eğitim Psikolojisi: Gelişim, Öğrenme, Öğretme, (Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2008),90-91.

yenileşmeye yönelik dinamik bir simge olarak seçmiştir.¹³ Bu okulda okuyan için rüzgâr gibi olmak gereklidir. Ancak bu sayede değişmek, gelişmek ve olgunlaşmak mümkün olacaktır.

Unutmamak gerekir ki; bilgi davranışı değiştirmez. Örneğin sigara paketlerine “sigara öldürür” diye yazmak bu anlamda faydasızdır. Çünkü ellerindeki bu bilgiye rağmen bireyler, sigara içmeye devam etmekte, davranışlarını değiştirmemektedirler. Davranışın değişmesi için kuralları bilmenin ötesinde onu yaşama geçirmek ve onu tümüyle hissetmek gereklidir. Hz. Pir için bir şeyi öğrenip ondan hiç yararlanmamakla o şeyi hiç öğrenmemek arasındaki fark çok azdır. Yaşamın ilk evresi olan ilkokul geçilmeden de yükseköğretim mümkün değildir. Her aşama kendinden önceki aşamaya ve kendinden sonraki aşamaya bağlıdır.

İkinci evre:

Yaşam akışı sosyolojisi açısından Erikson’un ergenlik ve gençlik dönemi olarak adlandırdığı 13-18 yaşları arasındaki (bkz. Tablo2; 6. Evre) dönem ile eşleştirebileceğimiz bu dönemde, ergenin kendi kimliğini artık ayırt ettiği görülmektedir.¹⁴ Bu dönemin temel çelişkisi yakınlık ve yalıtılmışlık arasındaki gelgitlerdir. Yakın ilişkilerin kurulamaması ve bağın oluşturulamaması ardından yalıtılmışlık hissini beraberinde getirmektedir.

Bu temel çelişkiyi çözebilecek tek şey ise Erikson’a göre, gencin yakın ilişkiler kurabilme becerisi, sevgi ve aşk ilişkisidir. Burada sevme ve bağlanma bireyin bir ilişkiye kendini tam anlamıyla verebilmesidir. Kısacası, gönül vermektir.

Makâlât’ta da ilk aşamadan sonraki aşama, Tarikat kapısıdır, Hz. Hünkar¹⁵, bu okula yükselebilmiş olanlara da Zahit adını verir.

“İkinci gurub Zabıtlardır, Bunların asılı oddandır, bunlar tarikat kavmidir”

Bireyin bakışının derinleştiği, hayatın ve anlamının üzerine kapsamlı düşünülebildiği bu aşama ruh ve düşünce olgunluğuna erebilme

¹³ Aziz, Yalçın, Yorum ve Açıklamalarla Makâlât-ı Hacı Bektâş-ı Velî, (İstanbul: Derin Yay., 2017),63.

¹⁴ Jerry, Burger, Kişilik, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2004),167

¹⁵ Hacı Bektâş-ı Velî, Makâlât,28.

aşamasıdır. Erikson'un ergenlik ve gençlik dönemine karşılık gelen bu aşamanın çelişkilerinden bireyi kurtaran şeyin, gönül vermek olduğunu belirtmiştik. Hz. Pir'in Tarikat kapısından geçen bireyinin özelliği de gönül tokluğudur. Bu aşamada kişi sevgiye ulaşmak için çaba harcar, bu çaba içine giren kişinin ilişkilerinde bir genişlik, bir başkalık, bir iyilik hali görülmeye başlar. Zahitlerden Makâlât'ta¹⁶ şöyle söz eder;

“pes imdi, Zahitlerin taatı dünü gün Tanrı zikrin yad kılmaktır, Ve hem İsmullahı yad kılmaktır. Ve hem havf u reca içinde olamaktır. Arzuları dünyayı terk etmektir. Ahiret için halleri İlmü Ledün'dür. Ve kendi bilirler ne olmuştur”

Bireysel anlamda olgunluğa erişme aşaması olan Tarikat kapısındaki Zahit'in, öğrencinin amacı, Tanrının adını zikretmek, onu her an unutmamaya çalışmak ve sırrını anlamaya gayret göstermektir. Şeriat aşamasından geçip Tarikat aşamasına gelen birey artık kuralları bilmektedir, yaşamın, toplumsal hayatın düzeni için ise; bu kuralların yaşama geçirilmesi, kuralların sebeplerinin akıl yoluyla kavranması, gönül yoluyla hissedilmesi ancak Tarikat kapısında mümkün olmaktadır. Hz. Hünkâr için kişinin öncelikle kendini tanıması ve yaratılış sırrını keşfetmesi en önemli ibadettir. Çünkü insan ancak bu sayede kime ve ne için ibadet ettiğinin de farkına varacaktır. Dolayısıyla Zahit'in bu seviyeye gelebilmesi için daha çok pişmesi de kaçınılmazdır.

Üçüncü Evre:

Makâlât'ta geçen üçüncü aşama Marifet aşamasıdır. Hz. Pir'e göre¹⁷,

“Üçüncü gürub sudandır, bunlar marifet kavmidir. Pes, su arıdır hem arıdıdır”.

Marifet aşamasına ulaşmış kişilere “Arif” adı verilir. Bu aşamaya ulaşmış kişi, bütünü görebilen, kalbi ile sezgileri açılmış ve onunla aklını aydınlatan, akli ile de olaylar arasındaki bağları tespit edebilen kişidir. Bu olgunluk seviyesine ulaşan kişi, hakiki bir yol gösterici olarak, iyiyi, doğruyu, faydalı olanı gören, yanlışlıklar içinde olanları da uyarma

¹⁶ Hacı Bektâş-ı Veli, Makâlât,30.

¹⁷ Hacı Bektâş-ı Veli, Makâlât,31.

savaşı verebilecek bilgi ve olgunluğa erişmiştir. Hz. Hünkar'a göre arifler su gibi arı ve durudurlar. İlişkilerinde kişisel çıkarlar yer almaz, engin bir gönül ve insan sevgisi ile doludurlar. Makâlât'ta arif kelimesini incelediğimizde, Tanrı dostu, yaradılışın inceliklerini ve sırlarını bilen, aydınlatıcı, yol gösterici, rehber olan, çevresindekilerin saygı ve sevgisini kazanmış, her türlü çıkar hissinden uzak olan öğretmen anlamını taşıdığını görmekteyiz.¹⁸ Bu öğretmenin görevi, iyiyi, güzeli, doğruyu, dostluğu ve kardeşliği bütün dünyaya anlatmaktır.

Bu aşamanın yaşam akışı sosyolojisindeki karşılığı erişkinlik (bkz. Tablo2; 7. Evre) dönemidir. Bu dönemin ana teması da üretmektir. Erikson üretkenlik derken, yeni bir kuşağı oluşturup onlara rehberlik etmekten söz eder. Üretken olan bireyler, gelecek nesillerin yetiştirilmesiyle ve toplumsal sorunlarla ilgilenirler. Üretken olmayan bireylerse içine kapanırlar ve onlar için hayattaki en büyük kayıp durgunluğa düşmeleridir. Bu düşüş gerçekleştiğinde artık topluma katkıda bulunmaya çalışmazlar.¹⁹

Üretkenlik topluma katkıda bulunmaya çalışmak, başkalarını düşünerek eylemlerde bulunmak, kariyerini devam ettirmekle birlikte bu çağdaki erişkinin kişisel ajandasında aynı zamanda evlilik, iş ve evlat sahibi olmak da üst sıralarda yer tutar. Bu dönemde birey hem toplumsal norm ve değerleri yeni nesile aktarır hem de bunları kendisi için de önemli bulur. Bu dönem bireyin benlik bütünlüğüne eriştiği dönemdir. Dönemin birey için handikabı umutsuzluktur.

Yaşam akışı sosyolojisi açısından, hem Hz. Hünkar'ın hem de Erikson'un hayat evrelerinden üretkenlik dönemine karşılık gelen bu dönemin ana temasının rehberlik olarak verilmesi oldukça dikkat çekicidir. Bu konuda yapılan farklı çalışmalarda da bunu destekleyen sonuçlara ulaşılmıştır. Üniversite yıllarından 43 yaşına kadar yapılan derinlemesine araştırmalar da Erikson'un, erişkinlik döneminin en önemli

¹⁸ Aziz, Yalçın, Yorum ve Açıklamalarla Makâlât-ı Hacı Bektâş-ı Velî,73-76.

¹⁹ Arif, Özer, "Kişilik Gelişimi", Eğitim Psikolojisi, thk. İbrahim Yıldırım. (Ankara: Anı Yay.,2010):162.

ögesi üretkenliktir, fikrini destekleyen sonuçlara ulaşılmıştır.²⁰ Yine bu konuda yapılan bir başka çalışmada, ebeveynleri hayatın içinde üretken olan çocukların genç yetişkinlik aşamasında daha başarılı oldukları tespit edilmiştir. Üretken olan ebeveynlerin, başarılı, bilinçli ve uyumlu genç yetişkin evlatlara sahip oldukları görülmektedir.²¹

Yine bir başka çalışmada, pozitif kendini kabul ile gelişen bir kimliğe sahip olmak ile üretkenlik arasında yakın bir ilişki olduğuna dikkat çekilmektedir.²² Yaşam akışı sosyolojisi üzerine incelemeler yapan ve bir çalışmada erkek deneklerle çalışan Levinson'a göre²³ erkekler için, erişkinliğe geçiş yaklaşık beş yıl sürmektedir. Bu döneme kadar bir erkeğin hayatında ergenlikten itibaren dört büyük çatışma ile mücadele etmesi gerekir. Bu dönemin başarısında, erkeğin hayatın zıtlıklarını ne kadar etkili bir şekilde azalttığına bağlıdır. Bu dönemde yetişkin zamanın içinde kendini bir yere yerleştirmekte, geçmişinin bilinci ve kabulü içinde geleceğini şekillendirmektedir.

²⁰ Susan Whitbourne-Joel, Sneed -Aline, Sayer, "Psychological Development From Collage Through Midlife: A 34 year Sequential Study. *Development Psychology*", (45, 2009): 1328-1340.

Susan Whitbourne-Joel, Sneed -Aline, Sayer, "Psychological Development From Collage Through Midlife, 1330-1333.

²¹ Kasım, Tatlıoğlu, "Orta Yetişkinlik Döneminde Sosyoduygusal Gelişim", *Yaşam Boyu Gelişim*, thk. Galip Yüksel, (Ankara: Nobel Yay., 2019;501-526.

Kasım, Tatlıoğlu, "Orta Yetişkinlik Döneminde Sosyoduygusal Gelişim", 504.

²² Elizabeth, Vandewater-Joan, Ostrove-Abigale, Steward, "Predicting Women's well-being in midlife: The Importance of Personality Development and Social Role Involvements", *Journal of Personality and Social Development*, (72,1997):1146-1160.

Vandewater-Ostrove-Steward, "Predicting Women's well-being in midlife", 1448.

²³ Yahya, Aktu, "Levinson'un Kuramında İlk Yetişkinlik Döneminin Yaşam Yapısı. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*", *Current Approaches in Psychiatry*, (8-2-2016): 162-177.

Yahya, Aktu, "Levinson'un Kuramında İlk Yetişkinlik", 172.

Dördüncü Evre:

Yaşam akışı sosyolojisi açısından değerlendirdiğimiz Hz. Hünkar'ın Makâlât adlı eserinde dördüncü dönem olgunlaşma yolunda gelinebilecek aşamaların en sonuncusudur. Hacı Bektâş-ı Velî'ye göre²⁴,

“Dördüncü gürub muhiblerdir, bunların aslı topraktan olur. Pes, toprak teslimi rıza olmakdur”.

Muhib sözü Makâlât'ta, mutlak gerçeği bilen kişilere verilen isim olarak geçmektedir. Muhib kelimesinin sözlük anlamı ise; seven, sevgi besleyen, dost kimse kelimeleriyle anlatılmıştır.²⁵ Hayatın zorlu aşamalarından geçip, bilgi ve yeteneklerini geliştiren birey artık uzmanlaşmış demektir. O artık hayat konusunda bir uzman olarak kendisine danışılan kişidir. Etrafında bulunanlar için bir öğretici, yol gösterici ve tüm davranışlarıyla örnek alınması gereken bir kişiye dönüşmüştür.

Makâlât'taki anlamıyla muhib, ölmeden önce ölümsüzlük bilgisine sahip olmuş, dünyanın dertlerine ve zevklerine karşı aynı tepkiyle cevap veren kişidir. Muhibler bilirler ki, dünyada bulunan ve yaşamda karşılaşılan her şey, var olmanın hep birer sonucudur. Her şey zıddı ile anlaşılabilir. Güzellik olmasa çirkinlik, dostluk olmasa düşmanlık, doğruluk olmasa eğrilik anlaşılabilir.

Dolayısıyla Hz. Hünkar'a göre muhiblerin temel mayası, toprak gibi oluş ile ifade edilen, yaşamın özüne duyulan güvendir. Toprak bu özgüven ile üzerindeki yaşam için durmadan dinlenmeden üretir, sabır ve özveriyle ürettiklerini sunar, kendine yapılan her türlü iyi ya da kötü muameleye karşın bu duruşundan asla vazgeçmez. Burada toprak gibi oluş, olayları gönül huzuru ile karşılayıştır. Umutsuzluk, inkâr ve isyan Hz. Pir'in lügatında yoktur. Bunlara sapmadan kabulleniş, öz varlığa güveniş, akıl ve mantık yoluyla tefekkür ediş, çaresizliğe karşı çareyi arayıp bulmak için çaba sarf ediştir. Hz. Hünkârın konuya yaklaşımı şöyledir;

²⁴ Hacı Bektâş-ı Velî, Makâlât,35.

²⁵ İlhan, Ayverdi, “Muhib”, Misalli Büyük Türkçe Sözlük, thk. İlhan Ayverdi, (İstanbul: Kubbealtı Yayınları,2008), 215.

“*Pes imdi, toprak toprağa, su suya, yel yele, od oda gitti*” demektedir. Buna göre, su, buhar olacak ve buluta karışacak ve sonunda yağmur olup dönüp dolaşacak ve denize karışacaktır. Toprak tozacak, savrulacak, bir bahçedeki gül ile buluşacak ve onda kaybolacaktır. Rüzgâr esip giderken havaya karışacak, ateş ise belki bir sobayı tutuşturacak odunun ateşinde harlayacaktır. Burada Hz. Pir'in ifade ettiği var olan her şey aslı ile vardır. Aslından ayrı oluş gibi görünürken sebep ortadan kalktığında o yine aslı ile bir olacaktır. Tasavvufi manadaki bu kabul aslında, doğada hiçbir şey kaybolmaz ancak biçim değiştirerek görünür ifadesi ile de bir bilimsel gerçeğe vurgu yapmaktadır²⁶.

Makâlât'taki bu dönem, yaşam akışı sosyolojisi açısından da sekizinci aşama olan; bilgelik evresine karşılık gelmektedir. Bu aşama, Erikson'un bahsettiği sekiz evrenin de en sonuncusudur. Benlik bütünlüğü ile yaşamın tüm yönleriyle kabul edilmesi ve geleceğin korkusuzca karşılanmasıdır. Benlik bütünlüğü ile kastedilen bilgelige ulaşmaktır. Bilgelik ise, bütünlüğü devam ettirip yaşlılığı ve ölümü doğanın bir parçası olarak görmektir²⁷.

Bu dönemde bireysel açıdan gelişmesi beklenen dirimsel öge; bütünlük (bkz. tablo2; 8. Evre: bilgelik) duygusudur. Artık yaşlanmış olan bireyde bu duygunun varlığı, yaşam sürecinin olması gerektiği gibi yaşandığını ve hayat amacına ulaşmış olduğunu derinden duyumsamasıyla kendini gösterir. Birey yaşamının sorumluluğunun bilincindedir. Kısacası, bütünlük duygusu yaşlı bireyin, kendi seçtiği yoldan yürüdüğünü fark etmesi, yolunu sevmesi ve onu anlamlı bulmasıdır. Bu aşamadaki bireyde genel olarak bir insanlık sevgisi, insana inanç, kendinden önce gelenler ve kendinden sonra gelenlerle yoldaşlık içinde oluş ile ifade olan bir anlamlılık hissi bulunur. Yaşlılıkla ulaşılabilen bu bilgelik, bu evrenin de temel gücünü oluşturur. Bu dönemin içinde bütünlüğe karşı umutsuzluk hissi, yaşamının amacına ulaşmamış olduğunu düşünmek ancak geçmişteki yanlışları düzeltmek için de artık oldukça geç olduğunu fark etmektir. Benlik bütünlüğü olmayan bireyler umutsuzluğa düşerler. Bu bireyler geçmişten pişmanlık duyarlar, yaşamlarını doğru ve yanlışlarıyla

²⁶ Aziz, Yalçın, Yorum ve Açıklamalarla Makâlât-ı Hacı Bektâş-ı Veli,104-105.

²⁷ Arif, Özer, “Kişilik Gelişimi”, 163.

kabul edemezler. Hem geçmişe özlem duyarlar hem de ölümden korkarlar²⁸.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Yaşam akışı sosyolojisi, hayatın ayrıntılı bir çizelgesinin takibidir. Bireyin yaşamında dört önemli evre bulunur, bunlar, çocukluk, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık aşamalarıdır. Ayrıca her aşamanın da kendi içinde farklı evreleri, dilemmaları bulunmaktadır. Çalışmamızda bireyin gelişim çizgisinden bahsederken hem bireyin benliğinden hem de toplumun içinde bireyle etkileşim içinde olan değişim ve gelişim bir sürecinden bahsediyoruz. Bu süreci, hem yaşam akışı sosyolojisinin temel kuramcılarında olan E. Erikson'un insanın sekiz temel evresi isimli eseri hem de Hacı Bektâş-ı Velî'nin Makâlât isimli eseri üzerinden ilişkilendiren bu çalışmada görülmektedir ki sosyolojik açıdan gelişim, bireyin kendini (başkalarını da kendisiyle karşılaştırarak, kendini incelemesi yoluyla) değerlendirmesi sürecidir. Bu süreç sonucunda birey, içsel durumuyla dış etkenleri bir araya getirerek kendi kimlik bilincini oluşturmaktadır.

Bu bilincin oluşma sürecini, Hacı Bektâş-ı Velî'nin Makâlât isimli eseri ve yaşam akışı sosyolojisinin temel kabulleri ile ilişkilendirdiğimiz bu çalışmada, gerçek, doğru, iyi ve güzel insan olmanın aslında evrensel bir hakikat olduğunu, bunun insan için nihai bir hedef olduğunu, bir evreden diğerine geçmenin de aslında insan olma sürecinin aşamaları olduğunu görmekteyiz. İnsan tıpkı bir spiralde yükselir gibi yol kat etmektedir. Evrensel anlamda farklı deneyimler farklı bireyler üzerinden elde edilmekte olsa da burada sözü edilen evreler tüm insanlar için ortaktır. Her bir evreden geçen insan yaşamın içinde olgunlaşmaktadır. Bu geçilen evrelerin her biri de bir diğerine bağlıdır. Tıpkı sosyalizasyon sürecinin basamaklarında olduğu gibi bir basamakta yaşanan bir sorun kendini bir üstteki basamakta ya da diğerlerinde göstermektedir. Her evrenin sonucu da diğer evrenin sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada Hacı Bektâş-ı Velî'nin Makâlât adlı eseri, sosyolojinin alt alanlarından biri olan yaşam akışı sosyolojisi özelinde ele alınmıştır. Eserin tasavvufi yönü ve insan-ı kâmil kavramı eksenindeki

²⁸ Ferhan, Dereboy, "Kimlik Bocalaması"103-104.

değerlendirmelerin, bu alanın uzmanları tarafından derinlemesine yapıldığı alan yazını incelendiğinde görülecektir. Haddimizi aşmadan, konuya bu açıdan baktığımızda diyebiliriz ki, Makâlât'ın özü insandır, eserde Hacı Bektâş-ı Velî, etik ve sosyal kuralara dair hayati bilgilerin, insan ve onun ilişkileri için ne kadar değerli olduğunu ortaya koymaktadır. Bilgili, etik değerlerle donanmış, insan-ı kâmil vasfına erişmiş bireylerin ve dolayısıyla toplumların nasıl olmaları gerektiği konusunda eser, yol gösterici bir rehber niteliğindedir. İnsan-ı kâmil tasavvuf erbabının bildiği üzere, hal ilmine geçmiş bireydir. Hâl ilmine geçmek içinse, idrake erişmek gereklidir. Bu ilim, Hacı Bektâş-ı Velî'nin eserinde defaatle belirttiği gibi, bilgi sahibi olmakla, öğrenmekle ve belki de tüm bunların ötesinde en önemlisi olan, insan sevgisi ile hayata geçirilir. Çünkü sevgi, kendini bilmeyi mümkün kılar, insan ancak sevdiğini bilir, sevgi karanlığı yıkar ve kişiyi aydınlığa taşır. İşte bu aydınlanmanın göstergesi de aslında insanın hayat yolculuğunda geçirdiği evreler üzerinden olgunlaşmasıdır. Eğer bu çalışma insanın yolu üzerindeki geçiş evrelerini, her bir evrenin özündeki amacı, zorluklar içindeki kolaylıkları, son hedef olarak insana sunulan ve her evrede bulunan iyilik, doğruluk ve güzelliği ve bunun aslında tüm insanlık için evrensel bir süreç olduğunu bize anlatmakta katkıda bulunabilirse, amacına ulaşmış sayılır.

KAYNAKÇA

- Aktu, Yahya, “Levinson'un Kuramında İlk Yetişkinlik Döneminin Yaşam Yapısı. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar”, *Current Approaches in Psychiatry*, (8-2-2016): 162-177.
- Aysoy, Mehmet, *Geleneksel Sonrası Toplum Üzerine*, İstanbul: Açık Kitaplar, 2003.
- Ayverdi, İlhan, “Muhib”, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, thk. İlhan Ayverdi, İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2008.
- Burger, Jerry, *Kişilik*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2004.
- Demir, Nilüfer, *Birey, Toplum, Bilim: Sosyoloji Temel Kavramlar*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2019.
- Dereboy, Ferhan, *Kimlik Bocalaması: Anlamak, Tanımak, Ele Almak*, Malatya: Özmert Ofset, 1993, 108-109.
- Elkind, David, *Erik Erikson: İnsanda Gelişimin Sekiz Evresi*, trc. Ali Dönmez, *Dialogue*, 1, 1978: 3-33.
- Erden Münire ve Yasemin Akman, *Eğitim Psikolojisi: Gelişim, Öğrenme, Öğretme*, Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2008, 90-91.
- Erikson, Erik, *Identity, Youth and Crises*, New York: W.W. Norton and Company, 1968.
- Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, thk. Esat Coşan, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 1990.
- Özer, Arif, “Kişilik Gelişimi”, *Eğitim Psikolojisi*, thk. İbrahim Yıldırım, Ankara: Anı Yay., 2010: 145-172.
- Sayıl, Melike, “Yaşam Boyu Bakış Açısı”, *Yaşam Boyu Gelişim*, thk. Galip Yüksel, Ankara: Nobel Yay., 2019: 4-48.
- Tatlıoğlu, Kasım, “Orta Yetişkinlik Döneminde Sosyoduygusal Gelişim”, *Yaşam Boyu Gelişim*, thk. Galip Yüksel, Ankara: Nobel Yay., 2019: 501-526.
- Tolan, Barlas, *Toplum Bilimlerine Giriş*, Ankara: Adım Yay., 1996.
- Vandewatar, Elizabeth-Joan, Ostrove-Abigale, Steward, “Predicting Women’s well-being in midlife: The Importance of Personality

Development and Social Role Involvements”, *Journal of Personality and Social Development*, 72,1997:1146-1160.

Whitbourne,Susan-Joel, Sneed -Aline, Sayer, *Psychological Development From Collage Through Midlife: A 34 year Sequential Study. Development Psychology*, 45, 2009: 1328-1340.

Yalçın, Aziz, *Yorum ve Açıklamalarla Makâlât-ı Hacı Bektaş-ı Velî*, İstanbul: Derin Yay., 2017.

Yıldırım, Ali-Hasan, Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018